

УДК 261.2(477)

Д. В. Базик

*Відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНЦІВ В КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА

В статті розглянуто основні концептуальні положення професора І. Огієнка (митрополита Іларіона) стосовно поглядів на дохристиянські вірування давніх українців. Розкрито авторське бачення феномену українського язичництва, яке поєднує в собі, з одного боку, позиції виваженого, неупередженого науковця, а з іншого боку, погляди богослова, віруючої людини, яка виступає на захист християнських цінностей. Висвітлено невід'ємні складові компоненти дохристиянських вірувань в їхньому еволюційному розвитку та охарактеризовано причини синкретизації язичницьких та християнських вірувань та обрядів.

Ключові слова: дохристиянські вірування, язичництво, синкретизм, культова практика, обрядова практика, богословська концепція, автохтонна концепція.

Останнім часом з активізацією діяльності неоязичницьких релігійних організацій Україні та пошуком сучасними богошукачами власної ідентичності актуалізується зацікавленість вивченням давніх язичницьких вірувань українців. Не обійшов увагою означену проблематику в своїй творчій спадщині видатний вчений і богослов Іван Огієнко (митрополит Іларіон).

Метою публікації є репрезентація концептуальних поглядів професора Івана Огієнка стосовно проблеми дохристиянських вірувань українців.

Основні положення власної концепції вчений висвітлив в своїй одно-йменній праці «Дохристиянські вірування українського народу» [2], в якій він поставив собі за мету розкрити цілісну систему давніх дохристиянських вірувань українців. Дослідник справедливо наголошує на тому, що без знань про дохристиянські вірування не можливе належне розуміння сучасної духовної культури українського народу [2, с.8-9].

Враховуючи багатогранність поєднання талантів особистості І. Огієнка, який, за свідченням українського церковного діяча та релігієзнавця С. Ярмуса, був «обдарованим письменником, оратором, вчителем, богословом та мислителем» [4, с.17], в своєму дослідженні дохристиянських вірувань він постає як послідовний та скрупульозний історик релігії. Про це засвідчує наявний масив джерельної бази, якою оперує вчений, зокрема, численний комплекс письмових джерел та етнографічних матеріалів. Практично жодного висновку чи обґрунтування щодо підкреслення окремих аспектів проблеми язичницьких вірувань давніх українців автор не робить без підкріплення тими чи іншими фактичними даними, часом декларуючи панорамний погляд різносторонніх точок зору та версій реконструкції релігійних вірувань праукраїнців. Разом з тим, дається взнаки і стиль фахівця-філолога, що має свій вияв у вираженому зацікавленні етимологією окремих слів, виразів та апелюванні до прикладів з літературних творів.

Варто зауважити, що додатковим джерелом концептуальних поглядів І. Огієнка з означеної проблематики може бути його невеличка праця «Християнство і поганство. Чому на світі спокою не має. Проповіді» [3], в якій він вже займає чітку позицію богослова, захищаючи християнські цінності та викриваючи недоліки язичницьких світоглядних уподобань.

Цікавим при цьому постає авторський погляд на феномен українського язичництва, яке він, згідно з прийнятою серед богословів термінологією, називає «поганством» (від лат. «*paganus*», що означає «мешканець села»). Як вчений-дослідник, І. Огієнко обґрунтовує поняття, відштовхуючись від специфіки географічного ареалу поширення християнських вірувань першочергово в містах, в той час як територіальний простір сільської місцевості знаходився під домінуючим впливом дохристиянських вірувань. Слово «поганин», як засвідчує автор, завжди визначало нехристиянина, «незалежно якої він був віри». Саме поняття «язичник» вживалось в аналогічному значенні, що й слово «варвар» у греків та римлян, тобто: «людина, яка розмовляє іншою мовою». Оскільки варвари зазвичай були не охрещені, то невдовзі смислове навантаження поняття «язичник» трансформувалось, відтепер визначаючи нехристиянина [2, с.16-17].

Як богослов-апологет християнських цінностей, автор виокремлює 3 головні основи «поганства», які були однакові по всьому світові:

1. *Обман*, як основа життя зо всіма, хто не з моєї родини, не з мого роду чи племені, обман у всьому, що тільки мені допоможе.
2. *Кривава помста* чи всяка інша помста і гнів за найменшу кривду, яку хто мені зробив, і то помста конечна й незабутня.
3. *Насильство* чи диктатура в громадському житті і в житті державному [2, с.404].

Разом з тим, І. Огієнко розвиває не притаманну для богословів позицію, яка полягає у виокремленні позитивних рис та характеристик українського язичництва, відзначаючи при цьому, що вищенаведені три основи «поганства», не були представлені так гостро в Україні, а їхні стародавні залишки досить легко завмирили під неухильним впливом процесів християнізації.

Український мислитель наводить три точки зору щодо інтерпретації предметів язичницького культу:

- 1) богословська концепція доби Середньовіччя, за якою язичницькі божки – це біси і що диявол схиляє людей до поганства;
- 2) точка зору доби раннього християнства, підкріплена цитуванням тексту Нового Завіту, за якою дохристиянські ідоли – це ніщо, а саме поганство люди виявляють у тому, що вірять у природу, в саме творіння, а не в Творця, і служать цьому творінню [1, *див.* 1 Кор. 10:19, Рим. 1: 21-32];
- 3) автохтонна концепція щодо тлумачення образів язичницьких божків як предків певного народу, яка підкріплюється цитуванням окремих висловів з тексту «Слово о полку Ігоревім».

Дослідник робить спробу прослідкувати витоки вірувань українців, зауважуючи, що «історичний джерельний матеріал, який ми маємо, невеликий, а головню – неповний, і він часто не дає змоги говорити про чисто українські вірування, – він свідчить взагалі про первісну слов'янську віру, без застосування її до одного якогось народу» [2, с.11]. Витоки самих слов'янських вірувань автор віднаходить в середовищі народів індоєвропейської спільноти, як це й прийнято робити в сучасній історичній науці.

Однак, співставляючи свідчення письмових історичних джерел із етнографічним матеріалом та літературними творами видатних українських письменників, зокрема П. Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки, вчений все ж таки намагається окреслити саме український аспект первісної віри, з якої почався розвиток дохристиянських вірувань давніх слов'ян.

Базис первісної віри українців І. Огієнко вбачав у трьох формах релігійної свідомості: аніматизмі (оживленні), анімізмі (одухотворенні) та антропоморфізмі (олюдненні). На його думку, «давні вірування були для людини філософською системою, допомагаючи зрозуміти довкільний світ, бо ці вірування відповідали на всі запити людського духу» [2, с.20]. Незмінну сутність дохристиянських вірувань вчений віднаходив у поклонінні природі. Акцентуючи на натуралістичному та анімістичному характері первісних вірувань українців, він інтерпретував їх як систему пояснень довкілля, яка була обумовлена недостатністю знань про навколишній світ, способом життя та залежністю від природи. Відтак, основу давньої віри праукраїнців, за концепцією мислителя, формувало уособлення та одухотворення сил природи, що виступало в ролі домінуючих способів та прийомів взаємодії давньої людини з оточуючим середовищем.

Дохристиянські вірування, на думку професора, не мали якоїсь глибокої системи і при відсутності непохитних догматів з бігом часу легко змінювались. Сутність їх залишалась незмінною, полягаючи у такому світосприйнятті живої природи, якою нібито керують різноманітні боги, що шкодять або допомагають людині. Вчений при цьому пояснює, що «давня віра в слов'ян не встигла розвинути в закінчену систему, бо прийшло християнство й спинило цей розвій, хоч відразу й не вбило його. Ось тому ми звичайно бачимо в усьому тільки більші чи менші уривки стародавніх вірувань, а не розвинену релігійну систему» [2, с.17].

Запропонована І. Огієнком система поглядів на дохристиянські вірування українців досить детально відтворює наступні складові компоненти їхнього релігійного буття:

- 1) систему уявлень та вірувань про надприродний світ (міфологію, демонологію та пантеон божеств);
- 2) культову та обрядову практику;

- 3) систему поглядів про потойбічний світ;
- 4) магічну практику та марновірство;
- 5) синкретизм язичницьких та християнських вірувань.

Висвітлюючи коло питань стосовно власного бачення феномену дохристиянських вірувань в їх еволюційному розвитку, І. Огієнко відзначає, що «першою була віра в конкретні предмети, а пізніш розвинулася й віра в саму ідею цих предметів, в їх духа» [2, с.18]. Український мислитель ретельно простежує процес персоніфікації та сакралізації небесних світил (сонце, місяць і зорі) та природних стихій (вогонь, вода, земля та повітря), обґрунтовуючи думку про перетворення їх на об'єкт релігійного пошанування, на роль якого претендувало все, що було сильніше від людини, а також все те, від чого людина залежала в своєму повсякденному житті, першочергово в різного роду господарських справах.

Як зазначає І. Огієнко, «в науці остаточно не встановлено, чи слов'яни мали розуміння Єдиного Бога, бо всі свідчення говорять про них як про многобожників» [2, с.95]. В праці «Дохристиянські вірування українського народу» автором розглянуто окремих представників пантеону давньослов'янських богів, зокрема, Сварога, Перуна, Даждьбога, Стрибога та ін. Примітним також є ототожнення пантеону дохристиянських богів з персонажами міфологічного комплексу. Водночас, констатується факт про розвиненість слов'янської демонології, що підкріплюється широким розглядом персонажів дохристиянської демонології. Опис образів надприродних істот митрополит Іларіон здійснив панорамно, залучаючи різноманітні літописні свідчення та візії інших дослідників, часом уникаючи власної точки зору чи коментаря з того чи іншого питання. Початки релігійних культів та обрядів український мислитель вбачав у потребі заради власної безпеки вмилостивити вищі сили за допомогою пожертвувань та молитов. На його думку, дохристиянська релігія ґрунтувалась переважно на звичаях та обрядах, переплетених з міфологією. Як справедливо зауважує дослідник, культура та обрядова практика мають консервативний характер, а відтак з плином часу змінюються мало, трансформуючись чи то в формі, без зміни ідеї, чи то в ідеї, без зміни форми. Саме цим пояснюється позиція про те, що сучасні найрізноманітніші народні обряди можуть містити багато інформації для вивчення дохристиянських вірувань українського народу. При цьому вчений наголошує на тому, що «культові чи релігійні обряди завжди виявляють і певні вірування чи проєкти – обряди, це зовнішній вияв вірування» [2, с.205].

Вчений приділяє увагу й служителям язичницького культу, до яких відносять волхвів, кудесників, знахарів та відьом. Описуючи різноманітні обряди, замовляння, ворожіння, заклинання, дослідник стверджує, що їх виконавці, тобто служителі язичницького культу були не лише їх виконавцями, але й джерелом поширення в народі всіляких повір'їв та марновірства. Разом з тим автор відзначає, що в давніх українців не набув свого розвитку стан чи каста жерців. «Коли потрібно було приносити жертву, її приносив кожен за себе або старший в родині, цебто батько; він же був і виконавцем усіх приватних родинних обрядів. А публічні жертви звичайно приносив князь або його бояри» [2, с.173-174].

На думку дослідника, вірування в те, що після смерті людина продовжує своє існування, стало основою для формування поглядів про потойбічний світ та виникнення культу предків у давніх слов'ян. Окрім уявлень про «рай та пекло» в потойбічному житті, професор зауважує на віруванні прадавніх українців у тісний зв'язок потойбічного світу з повсякденним життям, що знайшло свій вияв у принесенні в жертву їжі, знарядь праці, предметів побуту, визнання того, що нібито померлі будуть ними користуватися як живі.

Значну увагу в концепції І. Огієнка займає проблема синкретизму язичницьких та християнських вірувань. При цьому феномен синкретизму він висвітлює в класичному розумінні – як явище двовір'я, що на українському ґрунті знайшло свій вияв у поєднанні старих дохристиянських вірувань з новими християнськими. Аргументуючи свою позицію, вчений наводить численні приклади залишків язичницьких вірувань в православному християнстві. Як богослов, він вважав, що християнство є завершальним етапом розвитку вірувань українців, в той час як двовірство є реліктовою складовою сучасного християнства. Причини феномену синкретизму на теренах України він вбачав в тому, що, поперше, «стародавня віра давала нашим предкам усю реальну філософію всього біжучого життя, навіть її поезію, усе повне розуміння – хоч і неправдиве з нового погляду, – життя й довоколишніх явищ природи; ця народна філософія вироблялася довгими віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забутися не могла» [2, с.313]; по-друге, «поширення християнства починалося й фактично трималося перше по великих містах, а в них тільки серед провідної інтелігентної класи, і вже звідси й від них воно ширилося поза міста. Ось чому народні маси сприймали християнство дуже поволі» [2, с.314].

Варто зауважити про ретельно здійснений українським мислителем огляд особливостей релігійного календаря давніх українців та цілком справедливі висновки про те, що християнство внесло в його структуру обрядового циклу лише номінальні корективи. Характерну особливість релігійного календаря українського народу автор вбачає в тому, що він був міцно пов'язаний з природою та хліборобством, яке було основою для органічного поєднання язичницьких вірувань в єдину систему. В такий спосіб Іван Огієнко, ґрунтуючись на ретельно підбраному джерельному матеріалі, показав синкретичний зв'язок давніх дохристиянських вірувань з православною християнською релігійною традицією.

Таким чином, видатному українському мислителю головним чином в своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу» вдалося відобразити достатньо цілісну картину дохристиянських вірувань не лише пізньої доби, тобто перед хрещенням земель Київської Русі-України, але й здійснити екскурс до еволюційного розвитку від первісних вірувань прадавніх українців до вірувань давніх слов'ян перед початком їхньої християнізації, зауважуючи про наявні можливі реліктові пережитки дохристиянських вірувань, які залишилися в православному християнстві.

Варто відзначити також і певну суб'єктивність авторської концепції в означеному питанні, яка стосується тієї ситуації, коли він намагається підкреслити те, що поганські вірування українців були не таким нищими в порівнянні з виявами язичництва інших народів. Очевидно, що автор займає саме таку позицію, керуючись патріотичними мотивами. Саме тут І. Огієнко постає швидше не як богослов чи вчений, а як патріот України, яких захищає та возвеличує світоглядні цінності власного народу.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2007. – 1376 с.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Іларіон, митрополит. – К., 1992. – 424 с.
3. Іларіон, митрополит. Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає. Проповіді / Іларіон, митрополит. – Вінніпег, 1961. – 64 с.
4. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / С. Ярмусь. – К. ; Вінніпег, 1998. – 35 с.

In the article the basic conceptual provisions Professor King James Version (Metropolitan Hilarion) with respect to the pre-Christian beliefs looks old Ukrainian. Reveals the author's vision of the phenomenon of Ukrainian paganism, which combines, on the one hand, the position of a balanced, impartial scientist, on the other hand, looks theologian believer that defends Christian values. Deals integral components of pre-Christian beliefs in their evolutionary development and characterized reasons synkretyzatsiyi pagan and Christian beliefs and rituals.

Key words: pre-Christian beliefs, idolatry, syncretism, religious practices, ritual practice, theological concept autochthonous concept.

Отримано: 04.03.2017 р.